

ANDRZEJ BARAŃSKI, JACEK GROCHOWSKI,
KRZYSZTOF ZAMORSKI

Kalendarium i założenia realizacyjne
wieloletniego programu rządowego
na lata 2000-2008: „Kwaśny papier.
Ratowanie w skali masowej zagrożonych
polskich zasobów bibliotecznych
i archiwalnych”

Geneza

Do różnorodnych zagrożeń cywilizacyjnych: ekologicznego, klimatycznego, demograficznego, energetycznego czy surowcowego - trzeba dodać zagrożenie trwałości nośników informacji, a przede wszystkim papieru. Degradację papieru łatwo dostrzec.

„Zbiory archiwalne i biblioteczne zmieniają kolor, stają się kruche i rozsypują się w pył. Stwierdzenie to dotyczy książek, czasopism i dokumentów drukowanych od połowy XIX wieku, odkąd to dominującym surowcem w świeżo powstałym przemyśle papierniczym stało się drewno. Podstawowym składnikiem papieru jest pochodząca z drewna celuloza. Substancje o charakterze kwaśnym dodawane do masy papierowej podczas produkcji powodują zrywanie łańcuchów celulozy, co później, nieraz po dziesiątkach lat, jest główną przyczyną pogarszania się własności papieru”.¹

Geneza wieloletniego programu rządowego obejmuje wiele wydarzeń. Ustawa z 18 marca 1932 roku o bezpłatnym dostarczaniu druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji (Dz.U. nr 33, poz. 347) stwierdza: „Druki, przeznaczone dla celów bibliotecznych; winny być wykonane na papierze trwałym.” Ustawę podpisał Ignacy Mościcki, prezydent Rzeczypospolitej - prof. Politechniki Lwowskiej, chemik i technolog.

---

¹ Barański A., Grochowski J., Manikowski A., Nałęcz D., Zamorski K., *Memoriał o potrzebie ratowania dziedzictwa kultury polskiej w zbiorach bibliotecznych i archiwalnych XIX i XX wieku*, [w:] „Archeion” 1998, nr XCIX, s. 21-35; „Alma Mater”. Kwartalnik Uniwersytetu Jagiellońskiego 1998, nr 8, s. 57-59; Notes Konserwatorski nr 2, Biblioteka Narodowa, Warszawa 1999, s. 100-109.

W roku 1974 na Uniwersytecie Śląskim powstał Zakład Bibliotekoznawstwa. Z Zakładem tym jest nierozłącznie związana działalność prof. Bronisława Zyski. Profesor od roku 1980 prowadził wykłady z zakresu ochrony zbiorów bibliotecznych. W latach 1985-1994 badał trwałość papieru w książkach z XIX i XX wieku.^{2,3} Opublikował kilkanaście książek, w tym serię opracowań monograficznych *Ochrona zbiorów bibliotecznych przed zniszczeniem*⁴⁻⁶. Stworzył podwaliny programu ratowania archiwaliów i druków w Polsce i do dnia dzisiejszego aktywnie działa.

Rozbudowa Biblioteki Narodowej i utworzenie w niej w roku 1992 Działu Ochrony i Konserwacji Zbiorów Bibliotecznych zbiegło się w czasie ze wzrostem zainteresowania na świecie problematyką degradacji papieru. W roku 1993 w Bellagio odbyła się konferencja „Ratując dziedzictwo intelektualne”. Styczeń 1995 roku był dla Polski istotną cezurą - wtedy powstało Stowarzyszenie na Rzecz Ochrony Zasobów Bibliotecznych i Archiwalnych skupiające osoby o znaczącym autorytecie w kraju, a Biblioteka Narodowa zorganizowała ogólnopolską konferencję „Ratowanie i ochrona zbiorów”. Konferencja żywo zainteresowała prasę codzienną. O uwagę czytelnika zabiegały alarmujące tytuły: *Umierający papier*, *Zaginie „Quo vadis”* itp.

Konferencja znalazła efektywny oddźwięk w Krakowie. Prowadzone na przełomie lat 1996 i 1997 cotygodniowe dyskusje w Bibliotece Jagiellońskiej doprowadziły do opracowania projektu memoriału „O potrzebie ratowania dziedzictwa kultury polskiej w zbiorach bibliotecznych i archiwalnych XIX i XX wieku”. Nad podstawowymi tezami memoriału, a zwłaszcza problematyką kwaśnego papieru, dyskutowano publicznie podczas II Kongresu Technologii Chemicznej we Wrocławiu we wrześniu 1997 roku, gdzie wysunięto postulat stworzenia strategicznego programu rządowego.⁸

Na przełomie lat 1997 i 1998 nastąpiło przyspieszenie wydarzeń.

---

¹ Zyska B., *Trwałość papieru w drukach polskich z lat 1800-1994. Wyniki badań*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1999.

² Zyska B., *Permanence of Paper in Polish Books of the Period 1990-1994*, „Restaurator” 1996, 17, s. 214-228.

³ Zyska B., *Ochrona zbiorów bibliotecznych przed zniszczeniem. T. 1: Charakterystyka materiałów w zbiorach bibliotecznych*. Skrypty Uniwersytetu Śląskiego nr 463, Katowice 1991.

⁴ Zyska B., *Ochrona zbiorów bibliotecznych przed zniszczeniem. T. 2: Czynniki niszczące materiały w zbiorach bibliotecznych*. Skrypty Uniwersytetu Śląskiego nr 483, Katowice 1993.

⁵ Zyska B., *Ochrona zbiorów bibliotecznych przed zniszczeniem. T. 3: Działania profilaktyczne w bibliotece*, Skrypty Uniwersytetu Śląskiego nr 505, Katowice 1994.

⁶ Zyska B., *Ochrona zbiorów bibliotecznych przed zniszczeniem. T. 4: Katastrofy w bibliotekach - przyczyny, zapobieganie i akcje ratunkowe*, Skrypty Uniwersytetu Śląskiego nr 547, Katowice 1998.

⁷ Barański A., Manikowski A., Zamorski K., *Zbiory biblioteczne i archiwalne XIX i XX wieku - zagrożenia i perspektywy przeciwdziałania*. T. 3. Materiały II Kongresu Technologii Chemicznej, Wrocław 15-18.09. 1997, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1998, s. 832-840.

Kalendarium

13 listopada 1997 - Kraków, Biblioteka Jagiellońska: otwarte zebranie Stowarzyszenia na Rzecz Ochrony Zasobów Bibliotecznych i Archiwalnych z udziałem władz uczelni. Przedstawienie projektu pisma do polskiego rządu, informującego o problemie kwaśnego papieru.

styczeń 1998 - Kraków, Uniwersytet Jagielloński: memoriał „O potrzebie ratowania dziedzictwa kultury polskiej w zbiorach bibliotecznych i archiwalnych XIX i XX wieku” (autorzy: A. Barański, J. Grochowski, A. Manikowski, D. Nałęcz, K. Zamorski) przesłano premierowi RP.

26 stycznia 1998 - Warszawa: dyrektor Kancelarii Prezesa Rady Ministrów informuje, że premier zapoznał się z treścią memoriału z najwyższą starannością i zalecił podjęcie energicznych działań w przedmiotowej sprawie.

kwiecień 1998 - Kraków, Uniwersytet Jagielloński: memoriał zostaje opublikowany w „Alma Mater”, kwartalniku Uniwersytetu Jagiellońskiego, a następnie w „Archeionie” (w wersji angielskiej) i Notesie Konserwatorskim.

kwiecień 1998 - Warszawa: Komitet Społeczny Rady Ministrów (KSRM) popiera tezy memoriału i powierza ich realizację ministrowi kultury i sztuki.

8 czerwca 1998 - Warszawa, Biblioteka Narodowa: z inicjatywy Ministerstwa Kultury i Sztuki Biblioteka Narodowa organizuje pierwsze spotkanie ekspertów z dziedziny bibliotekarstwa, archiwistyki, konserwacji, papiernictwa i chemii, poświęcone analizie tezy memoriału i przygotowaniu roboczego projektu „Kwaśny papier”. W spotkaniu uczestniczą eksperci z Krakowa, Łodzi, Torunia i Warszawy.

16 czerwca 1998 - Kraków, Uniwersytet Jagielloński: projekt roboczy zredagowany na UJ zostaje przekazany do MKiS.

18 czerwca 1998 - Warszawa: projekt z pozytywną opinią zostaje przekazany KSRM, a następnie skierowany do dyskusji w Ministerstwie Edukacji Narodowej (MEN), Komitecie Badań Naukowych (KBN), Ministerstwie Gospodarki i Ministerstwie Finansów.

sierpień 1998 - Warszawa: Ministerstwo Finansów zgłasza istotne, formalne zastrzeżenia do projektu.

26 października 1998 - Warszawa, Biblioteka Narodowa: narada zespołu ekspertów z: BN, BJ, Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, Środowiskowego Laboratorium Analiz Fizykochemicznych i Badań Strukturalnych Uniwersytetu Jagiellońskiego (ŚLAFiBS UJ), Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytutu Celulozowo-Papierniczego w Łodzi, z udziałem przedstawicieli: MEN, KBN i MKiS - nad możliwością ponowienia prac nad nową wersją projektu na rok 2000.

26 listopada 1998 - Warszawa, Ministerstwo Kultury i Sztuki: wiceminister Jacek Weiss powołuje formalnie Zespół Ekspertów ds. Opracowania Projektu Strategicznego Programu Rządowego „Kwaśny papier” w składzie:

Andrzej Barański	- Wydział Chemii i Środowiskowe Laboratorium Analiz Fizykochemicznych i Badań Strukturalnych, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
Józef Dąbrowski, Barbara Drewniewska-Idziak	- Instytut Celulozowo-Papierniczy, Łódź - kierownik Działu Ochrony i Konserwacji Zbiorów Bibliotecznych, Biblioteka Narodowa, Warszawa
Jacek Grochowski	- Środowiskowe Laboratorium Analiz Fizykochemicznych i Badań Strukturalnych, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
Henryk Kurowski	- z-ca dyrektora Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa
Konrad Panoszewski	- Centralne Laboratorium Konserwacji Archiwaliów, Warszawa
Joanna Pasztaleniec-Jarzyńska	- z-ca dyrektora Biblioteki Narodowej ds. naukowych, Biblioteka Narodowa, Warszawa
Krzysztof Pątek	- Archiwum Dokumentacji Mechanicznej, Warszawa
Władysław Sobucki	- Zakład Konserwacji Zbiorów Bibliotecznych Biblioteki Narodowej, Biblioteka Narodowa, Warszawa
Piotr Stanisławczyk	- dyrektor Instytutu Celulozowo- Papierniczego, Łódź
Alicja Strzelczyk	- kierownik Zakładu Konserwacji Papieru i Skóry, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Przewodnictwo Zespołu minister powierza Dyrektorowi Biblioteki Jagiellońskiej dr. hab. Krzysztofowi Zamorskiemu.

Przedstawiciele ministerstw:

Lucjan Biliński	- Ministerstwo Kultury i Sztuki
Stanisław Kajak	- Ministerstwo Kultury i Sztuki
Maria Sell	- Ministerstwo Edukacji Narodowej

listopad 1998 - marzec 1999 - Warszawa, Biblioteka Narodowa: Zespół na ośmiu spotkaniach roboczych wprowadza poprawki i uzupełnienia do kolejnych wersji projektu opracowanego na UJ.

30 marca 1999 - Warszawa, Ministerstwo Kultury i Sztuki: Zespół przekazuje projekt „Kwaśny papier” ministrowi kultury i sztuki. Projekt przewidywany do realizacji w latach 2000-2008 definiuje zagrożenie, które niesie kwasowość papieru dla dziedzictwa polskiej kultury. W części szczegółowej, liczącej 80 stron, omówione są metody prewencji i usuwania skutków zagrożeń, podane są szacowane koszty oraz potencjalni realizatorzy poszczególnych zadań.

Minister J. Weiss podsumowuje pracę Zespołu i przekazuje podziękowania ekspertom za społeczną pracę nad przygotowaniem projektu.

Dokument zostaje przesłany do KSRM i przekazany do uzgodnień międzyresortowych.

czerwiec 1999 - Warszawa: projekt zostaje przesłany przez MKiS do finalnych uzgodnień w KSRM i Komitecie Ekonomicznym Rady Ministrów.

2 lipca 1999 - Warszawa: ministrowie: kultury i sztuki, edukacji narodowej, gospodarki i KBN podpisują Porozumienie w Sprawie Realizacji Projektu.

31 sierpnia 1999 - Warszawa, Kraków: MEN podejmuje w ramach projektu decyzję o sfinansowaniu interdyscyplinarnego laboratorium badawczego do spraw kwaśnego papieru na Uniwersytecie Jagiellońskim. Decyzję MEN realizują wspólnie: Biblioteka Jagiellońska, ŚLAFiBS UJ oraz Wydział Chemii UJ. Rektor UJ powołuje w strukturze ŚLAFiBS Pracownię Badań nad Trwałością i Degradacją Papieru.

17 listopada 1999 - Warszawa: Rada Ministrów zatwierdza wieloletni program rządowy na lata 2000-2008 „Kwaśny papier. Ratowanie w skali masowej zagrożonych polskich zasobów bibliotecznych i archiwalnych”.

Kierunki działań

Koordinator: Biblioteka Narodowa

Cel A-1. Dokonanie oceny stanu zachowania i pełne zdefiniowanie zagrożeń dla polskich zbiorów bibliotecznych i archiwalnych z XIX i XX wieku. Za realizację tego celu są odpowiedzialne: Biblioteka Narodowa i Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Przewiduje się trójstopniowy sposób przeprowadzenia tej oceny:

- w czterech bibliotekach oraz w trzech archiwach o znaczących zasobach piśmiennictwa z XIX i XX wieku zostaną przeprowadzone statystyczne badania reprezentatywnej liczby egzemplarzy tzw. metodą stanfordzką, zmodyfikowaną przez Bibliotekę Narodową,

- w dwudziestu bibliotekach i archiwach zlokalizowanych w różnych rejonach Polski pomiary zakwaszenia będą dokonane na książkach pochodzących z tych samych wydań w liczbie nie większej niż 50, co ma zapewnić dobrą ocenę lokalnych uwarunkowań, w tym wpływ zanieczyszczenia środowiska,
- w około dwustu bibliotekach i archiwach inwentaryzacja zagrożeń i stanu zachowania zbiorów zostanie dokonana poprzez przeprowadzenie ankiety.

Cel A-2. Opracowanie mikrobiologicznych i konserwatorskich metod masowej ochrony polskich zbiorów bibliotecznych i archiwalnych z XIX i XX wieku. Za realizację tego celu jest odpowiedzialny Zakład Konserwacji Papieru i Skóry Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Zakłada się realizację następujących zadań:

- wykonanie pełnej oceny statystycznej zniszczeń dokonanych przez owady i grzyby,
- dostosowanie konserwatorskich metod ochrony mikrobiologicznej do specyficznych potrzeb ochrony zbiorów z XIX i XX wieku, a zwłaszcza zbiorów już odkwaszonych,
- opracowanie reguł bezpiecznego przechowywania zbiorów; przeprowadzenie badań nad minimalizacją zagrożeń bibliotecznych poprzez ustalenie optymalnych warunków magazynowania z zachowaniem sterylności oraz stałości temperatury i wilgotności,
- dokonanie oceny zagrożeń biologicznych dla papierów stosowanych we współczesnych metodach powielania dokumentów,
- opracowanie zaleceń i standardów dla bibliotek i archiwów, dotyczących konserwacji zbiorów i ich ochrony przed korozją biologiczną; upowszechnienie odpowiednio opracowanych programów poprzez wydawnictwa i konferencje szkoleniowe.

Cel B-1. Ograniczenie dopływu kwaśnego papieru jako nośnika informacji, a zwłaszcza informacji gromadzonej obecnie w bibliotekach i archiwach, zastąpienie go papierem trwałym, a w koniecznych przypadkach papierem archiwalnym. Za realizację tego celu jest odpowiedzialny Instytut Celulozowo-Papierniczy w Łodzi.

A oto działania objęte tym zadaniem:

- opracowanie technologii wyrobu papierów archiwalnych, w tym: rozpoznanie zapotrzebowania, określenie wymagań nie ujętych w normach, optymalizacja operacji technologicznych, uruchomienie produkcji maszynowej w wybranej papierni oraz produkcji rękodzielniczej w ICP,
- rozpoznanie zapotrzebowania oraz opracowanie technologii i uruchomienie produkcji bezkwasowych kartonów i tektur,
- opracowanie krajowego systemu certyfikacji papierów trwałych, papierów archiwalnych oraz bezkwasowych kartonów i tektur,
- ocena trwałości papieru na podstawie badań wpływu przyspieszonego starzenia na jego własności wytrzymałościowe i optyczne,

- badania rozpoznawcze dotyczące tzw. papierów alternatywnych, struktur papieropodobnych z polimerów syntetycznych oraz papierów z celulozy bakteryjnej.

Cel B-2. Przygotowanie merytoryczne i formalne dokumentacji do inicjatywy ustawodawczej w sprawie uregulowania zasad stosowania papieru bezkwasowego. Monitorowanie stosowania ustawy. Za realizację tego celu jest odpowiedzialny Uniwersytet Jagielloński.

Przewiduje się realizację następujących zadań:

- rozeznanie istniejących uregulowań prawnych prowadzonych w krajach technologicznie zaawansowanych. Opracowanie bazy danych dotyczących norm branżowych dla trwałego papieru i odnośnych metod pomiarowych,
- przygotowanie merytorycznych podstaw legislacji regulującej zasady stosowania trwałego papieru w Polsce na tle istniejących opracowań światowych,
- opracowanie i wdrożenie statystycznych metod kontroli realizacji wprowadzonej w życie ustawy oraz oszacowanie społecznych, finansowych i ekologicznych skutków jej działania,
- gromadzenie informacji naukowych o alternatywnych sposobach zapisu informacji przeznaczonych do trwałego lub wieczystego przechowywania,
- ocena przydatności dla projektów legislacyjnych amerykańskiej zasady nakazującej wykorzystanie makulatury w produkcji papieru trwałego,
- szkolenie pracowników bibliotek, archiwów i dystrybutorów papieru w zakresie rozpoznania i znakowania papieru trwałego i archiwalnego,
- publikowanie informacji o dostępności bezkwasowego papieru w Polsce.

Cel C-1. Stworzenie sieci ośrodków wyposażonych w sprzęt do mikrofilmowania i podjęcie akcji mikrofilmowania zabezpieczającego zagrożonych XIX- i XX-wiecznych zbiorów bibliotecznych i archiwalnych wyselekcjonowanych do tego w toku realizacji celu A i B. Za realizację tego celu jest odpowiedzialna Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.

Do realizacji tego celu prowadzą następujące zadania:

- wybór i inwentaryzacja archiwaliów przeznaczonych do mikrofilmowania,
- utworzenie w Archiwum Dokumentacji Mechanicznej i w Bibliotece Narodowej dwóch pilotażowych laboratoriów mikrofilmowych, wzorcowych pod względem technicznym i kadrowym,
- zorganizowanie dwóch laboratoriów obróbki chemicznej taśmy mikrofilmowej, wyposażonych w maszyny wywołujące, kopiarki, wyposażenie do kontroli parametrów obrazów mikrofilmowych, sklejarki oraz czytniki,
- utworzenie w pięciu największych krajowych ośrodkach archiwalno-bibliotecznych sieci pracowni mikrofilmowych wyposażonych w nowoczesne kamery do szybkiego mikrofilmowania; zorganizowanie systemu rejonizacji mikrofilmowania polegającego na

obsłudze bibliotek i archiwów regionu przez kamery mikrofilmowe znajdujące się w wytypowanym centrum,

- ustanowienie instytucji koordynujących realizację zadań mikrofilmowych oraz ustalenie reguł koordynacji.

Cel C-2. Zakup sieci instalacji umożliwiających w skali masowej odkwaszanie oraz wzmacnianie książek i archiwaliów. Za realizację tego celu są odpowiedzialne: Biblioteka Jagiellońska, Środowiskowego Laboratorium Analiz Fizykochemicznych i Badań Strukturalnych UJ oraz Wydział Chemii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Przewiduje się następujące zadania:

- rozpoznanie i ocena najbardziej zaawansowanych technologii odkwaszania i wzmacniania papieru,
- realizacja programu badań fizykochemicznych i technologicznych ukierunkowanych na problematykę trwałości i degradacji papieru,
- utworzenie na Uniwersytecie Jagiellońskim specjalistycznego laboratorium oraz uruchomienie pilotażowej instalacji do odkwaszania papieru,
- zakup i uruchomienie w Warszawie i Krakowie dwóch docelowych instalacji do masowego odkwaszania i wzmacniania papieru; uruchomienie trzech następnych optymalnie zlokalizowanych instalacji w Polsce; ocena robocza utworzonej sieci instalacji i korekty w organizacji procesu odkwaszania,
- kształcenie wyspecjalizowanych kadr do realizacji programu masowego odkwaszania poprzez studia doktoranckie i odpowiednie ukierunkowanie problematyki prac licencjackich i magisterskich; szkolenie personelu bibliotek i archiwów w zakresie zagadnień dotyczących masowego odkwaszania druków.

Refleksje końcowe

Polski program ochrony dóbr kultury przed zagrożeniem chemicznym został przyjęty z uznaniem i wysoko oceniony na międzynarodowym forum ekspertów (European Commission on Preservation and Access - Amsterdam, 20 maja 1999 roku).

Rząd na posiedzeniu w dniu 17 listopada 1999 roku nadał problemowi kwaśnego papieru najwyższą rangę realizacyjną - wieloletniego programu rządowego.

Fakty te skłaniają do optymizmu - pozostaje najważniejsze zadanie: troska o pełną realizację ustalonych zadań Programu.

Realizacja ta będzie możliwa dzięki wspólnym wysiłkom społeczeństwa, organów państwowych, pracowników naukowych i przedstawicieli świata kultury.

Abstract

Andrzej Barański, Jacek Grochowski, Krzysztof Zamorski *The timetable and implementing assumptions of long-term government programme for the years 2000-2008: "Acid Paper. Mass-scale saving of endangered Polish library and archive collections"*

This publication discusses the origin and presents the timetable of events that led to the creation of a long-term government programme (LGP) called: "Acid Paper. Mass-scale saving of endangered Polish Library and Archive Collections."

The long-term government programme co-ordinated by the National Library covers in its scope the following projects:

- diagnosis of the extent of degradation of a collection caused by acid substances and biological corrosion,
- preventive measures which include the production of archive paper, legislative work and microfilming,
- elimination of threats which include deacidification and the strengthening of paper.

The government programme assumes adoption of rational and co-ordinated actions in cultural heritage protection against a phenomenon that specialists call "acid paper".

Action programmes implementing specific projects were developed by the National Library, the Central Board of State Archives, the Jagiellonian University, the Mikołaj Kopernik University, and the Cellulose-Paper Institute. The programme was consulted with the Ministry of Culture and National Heritage, the Ministry of National Education, the Ministry of the Economy, and the State Committee for Scientific Research. The long-term government programme was approved by the Council of Ministers in its decision dated November 17th, 1999.